

Empowering Urban Ecotourism: A New approach to Development Local Communities Empowerment

Mona Sabour Janati

MA Student in Urban Design, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

Iman Ghalandarian *

Assistant Professor of Urban Planning, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

Abstract

Empowerment has always been considered as one of the primary directions for improving the quality of life in local communities, and it may be accomplished in a variety of ways depending on the circumstances. Some disadvantaged urban areas with a significant need for empowerment offer the pristine natural potential for ecotourism. Ecotourism not only provides the proper quality of the environment for tourists, but also offers the greatest protection in the host society's different social, economic, cultural, and environmental domains. In this study, the meta-combination approach is used to combine the two ideas of empowerment and ecotourism, resulting in a set of benefits for empowering communities and the framework of Empowering Urban Ecotourism and its process and criteria had been explained by the relationship between, Empowering and Urban Ecotourism By means of using the Delphi method. The results of the research show that Empowerment ecotourism has social, cultural, economic, political, Psychology-perceptual, and, environmental domains. This approach follows step-by-step individual empowerment, increasing the ability to participate, social development and social effectiveness, social empowerment of the host communities.

Keywords: Urban Ecotourism, Community-Based Ecotourism, Empowerment, Local Community, Empowerment Ecotourism.

The present article is extracted from the thesis of Mona Sabour Janati, Ferdowsi University of Mashhad.

* Corresponding Author: Ghalandarian@um.ac.ir

How to Cite: Sabour Janati, M., Ghalandarian, I. (2023). Empowering Urban Ecotourism: A New approach to Development Local Communities Empowerment, *Journal of Urban and Regional Development Planning*, 7(23), 87-120.

اکوتوریسم شهری توانمندساز؛ رویکردی نوین در توسعه جوامع محلی

منا صبورجنتی دانشجوی کارشناسی ارشد طراحی شهری، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

ایمان قلندریان * استادیار شهرسازی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

چکیده

توانمندسازی همواره به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین جهت‌گیری‌ها برای بهبود کیفیت زندگی جوامع محلی مطرح بوده و می‌تواند با توجه به زمینه موجود به شکل‌های متفاوتی انجام شود. برخی از بافت‌های شهری کم‌برخوردار که نیاز به توانمندسازی در آن به‌صورت جدی وجود دارد، دارای پتانسیل‌های بکر طبیعی برای اکوتوریسم هستند. اکوتوریسم، در عین ایجاد کیفیت مناسب محیط برای گردشگران، بیشترین حفاظت را در زمینه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، زیست‌محیطی و کالبدی از جامعه میزبان به عمل می‌آورد. این پژوهش با استفاده از روش فراترکیب مطالعات مرتبط، چارچوبی برای دو مفهوم توانمندسازی و اکوتوریسم ارائه نموده است و با تبیین ارتباط میان این دو چارچوب با بهره‌گیری از روش دلفی، فرآیند و معیارهایی برای اکوتوریسم شهری توانمندساز، ارائه داده است. نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد اکوتوریسم شهری توانمندساز دارای ابعاد اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی، ذهنی-ادراکی و زیست‌محیطی می‌باشد. این رویکرد در هر بعد به‌صورت گام‌به‌گام با توانمندسازی فردی، افزایش توان مشارکت‌پذیری، توسعه اجتماعی و اثربخشی اجتماعی؛ توانمندسازی اجتماعی جوامع میزبان را دنبال می‌کند.

کلیدواژه‌ها: اکوتوریسم شهری، اکوتوریسم اجتماع‌محور، توانمندسازی، جامعه محلی، اکوتوریسم شهری توانمندساز.

مقدمه

توانمندسازی همیشه به‌عنوان یکی از نیازهای اصلی جوامع شهری مطرح بوده است. رویکردهای مختلفی برای رسیدن به این هدف وجود دارد که همه آن‌ها عمدتاً متمرکز بر پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های موجود جامعه محلی در ابعاد اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی، ادراکی و زیست‌محیطی است تا به کمک آن بتوان بر ضعف‌هایی مانند: فقر، عدم اعتماد به نفس و نقش اجتماعی کم‌رنگ ساکنین غلبه کرد.

وجود جذابیت‌های طبیعی و پتانسیل‌های زیست‌محیطی می‌تواند به‌عنوان ظرفیتی برای جذب گردشگر در جوامع شهری تلقی شود که به آن گردشگری طبیعی یا طبیعت‌گردی می‌گویند. جذب گردشگر بدون توجه به ویژگی‌های جوامع میزبان، این جوامع را با چالش‌های جدی مواجه نموده و عملاً توسعه را به لایه‌های پایین آن منتقل نمی‌کند لذا به‌منظور توسعه‌ای هماهنگ و یکپارچه توجه به شکل پایدار گردشگری طبیعی در جوامع با عنوان اکوتوریسم، اهمیت می‌یابد.

اکوتوریسم به‌عنوان یکی از بخش‌های مهم و روبه‌رشد صنعت گردشگری مطرح است به‌گونه‌ای که برخی ادعا کرده‌اند که اکوتوریسم سالانه ۲۵ تا ۳۰ درصد افزایش می‌یابد (UNWTO, 2012). در سال‌های اخیر، اکوتوریسم به دریچه‌ای به سوی اقتصاد جهانی تبدیل شده است و دیدگاهی حفاظتی جهت پایدار نگه‌داشتن جوامع میزبان دارد (Ketema, T. D., 2015). این صنعت پرسود در حالی صورت می‌گیرد که بسیاری از ساکنین جوامع میزبان با مسائل فراوانی از جمله: مسائل اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و زیست‌محیطی روبه‌رو هستند، به همین دلیل معیارهای اکوتوریسم می‌تواند به‌عنوان راهکاری برای کاهش مسائل جوامع میزبان و توانمندسازی آنان تلقی شود (Ketema, T., 2015). نگاه حفاظتی اکوتوریسم به جوامع میزبان و نیاز به توانمندسازی در آن موجب برقراری ارتباط بین این دو حوزه شده است (Mendoza-Ramos & Prideaux, 2018). هنگامی که معیارهای اصلی اکوتوریسم در سطوح مدیریت و برنامه‌ریزی جوامع

اعمال شود، می‌تواند رشد مالی آن‌ها را افزایش داده و اقتصاد محلی را توسعه دهد، این امر به‌خصوص در کشورهای در حال توسعه تأثیر به‌سزایی دارد (Salnikova, 2022).

بیان مسئله

اکوتوریسم شهری به‌عنوان یکی از مفاهیم نوظهور در ادبیات گردشگری جهان مطرح شده است که بر توجه به پتانسیل‌های طبیعی شهری به‌عنوان یک جاذبه گردشگری پربازدید در جوامع صنعتی امروز ایفای نقش می‌کند. معیارهای اکوتوریسم شهری عمدتاً بر استفاده از مزایای این نوع از گردشگری برای جامعه میزبان تمرکز دارد، از دیگر سو توانمندسازی جوامع محلی به‌خصوص جوامع شهری آسیب‌پذیر یکی از مهم‌ترین چالش‌های شهری امروز است؛ بنابراین نیاز است که رویکردهای مختلفی منطبق بر پتانسیل‌های جوامع محلی موردتوجه قرار گیرد. یکی از این رویکردها استفاده از اکوتوریسم شهری است که می‌تواند در توانمندسازی جوامع میزبان تأثیر به‌سزایی داشته باشد. با توجه به معیارهای متنوع اکوتوریسم شهری و انواع مختلف توانمندسازی جوامع محلی، هر جامعه با توجه به زمینه محیطی و نیاز ویژه‌ای که دارد می‌تواند بر یک یا چند نوع خاص از توانمندسازی توجهی ویژه داشته باشد. اکوتوریسم در بسترهای مختلفی از جمله: بسترهای روستایی، جنگلی، کوهستانی و شهری امکان بروز دارد که از جمله به‌روزترین آن‌ها اکوتوریسم شهری است. با توجه به وجود گروه‌های اقلیت و آسیب‌پذیر در مناطقی از شهر که دارای پتانسیل‌های زیست‌محیطی لازم برای اکوتوریسم است، به‌کارگیری راهبردهای اکوتوریسم شهری می‌تواند تأثیر به‌سزایی در توانمندسازی جوامع میزبان داشته باشد.

ارائه چارچوب مفهومی برای اکوتوریسم شهری توانمندساز می‌تواند هم در ارتقا کیفیت گردشگری طبیعی مؤثر بوده و هم تعارضات میان گردشگری و چگونگی زیست جوامع محلی را به حداقل رسانده و باعث افزایش توانمندی آن‌ها نیز شود. به همین دلیل این پژوهش سعی دارد ضمن تشریح معیارهای تأثیرگذار اکوتوریسم شهری بر توانمندسازی ارتباطات و میزان تأثیرگذاری هر یک از معیارها را نیز موردبررسی قرار دهد.

مبانی نظری پژوهش

در چند دهه اخیر توانمندسازی به عنوان روشی فراگیر مورد استفاده قرار گرفته است (Scheyvens & van der Watt, 2021). توانمندسازی برای افزایش رفاه، قدرت، مشارکت اجتماعی، بهبود کیفیت زندگی و افزایش مهارت‌های ارتباط عمومی تلاش می‌کند (Cornwall, Rivas, 2015)، درک مناسب از توانمندسازی نیازمند شناخت عوامل تأثیرگذار بر آن است و به نوعی می‌توان آن را تعدیل مناسب قدرت بین گروه‌های مختلف دانست. قدرت را می‌توان به عنوان نیرویی رهایی‌بخش و مولد در نظر گرفت که در هر دو بعد جمعی و فردی (قدرت درونی و خودباوری) از مؤثرترین نیروهای تأثیرگذار در توانمندسازی است (Scheyvens & van der Watt, 2021).

توانمندسازی از دیرباز به عنوان راهکاری عملی برای بافت‌های شهری مسئله‌دار مورد استفاده قرار می‌گرفت که به مرور زمان کامل‌تر شده و اکنون برای جوامع بومی مختلف به کار گرفته می‌شود. این رویکرد به دنبال گذار از شکل‌های سنتی به اشکال جدید معیشت است که تعامل با سیستم‌های اقتصادی را ممکن می‌سازد (Sen & Grown, 1987). دو عامل مهم در توانمندسازی جامعه محلی وجود دارد: یکی عوامل بیرونی، گروه‌های تسهیلگر و آموزش‌دهنده و دیگری عوامل درونی؛ که به صورت خودجوش درون جامعه شکل می‌گیرند و البته عوامل داخلی بسیار مهم‌تر و تأثیرگذارتر هستند (Winkler & Zimmermann, 2015). توانمندسازی به عنوان عامل فعال‌ساز اعتماد به نفس و به قدرت رسیدن افراد یا گروه‌هایی که محروم شناخته شده‌اند، تعریف می‌شود تا افراد و گروه‌ها بتوانند کنترل بیشتری بر زندگی خود اعمال نموده و برای دستیابی به عدالت اجتماعی تلاش کنند (Scheyvens, 2020).

اصولاً توانمندسازی در سه سطح بروز می‌کند، در سطح اول افزایش توانمندی فردی، سطح دوم افزایش توانمندی بین فردی و در سطح سوم افزایش توانمندی گروهی و اجتماعی است (Kam, 2020) که در جوامع محلی هر سه سطح به خصوص سطح سوم مدنظر است.

بنابراین توانمندسازی پدیده‌ای چندبعدی است و بسته به زمینه شکل‌گیری آن می‌تواند معطوف به هدف یا فرآیند باشد. از آنجاکه ادبیات پژوهش پیرامون این موضوع بسیار گسترده است، ارائه تعریف مشخص، دقیق و همه‌شمول برای آن امری پیچیده است، لذا شاخصه‌های اصلی توانمندسازی در این پژوهش (با استفاده از روش فراترکیب^۱) مورد بررسی قرار گرفته است که برای به دست آوردن آن از منابع مرتبط با واژگان توانمندسازی^۲ و توانمندسازی جامعه محلی^۳ در عنوان و چکیده، حدفاصل سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ نمایه شده در گوگل اسکالر^۴، استفاده شده است. ۳۰ مقاله مرتبط، پس از بررسی چکیده و متون شناسایی و مورد تحلیل قرار گرفت. مفاهیم استخراج شده مبتنی بر ابعاد ارائه‌شده توسط شیونس و واندروات^۵ (۲۰۲۱) دسته‌بندی شده است (جدول شماره ۱). در این جدول میزان تکرار هر مفهوم نشان‌دهنده اهمیت و توجه پژوهشگران به آن است.

جدول ۱. تعاریف و مفاهیم توانمندسازی

تکرار	نویسنده (سال)	مفهوم	بعد
۶	(Mosedale, 2005) (Cornwall&Rivas,2015) (Rappaport,2002) (Kam, 2021) (Sofield,2003) (Iorio & Wall, 2012)	آموزش توانمندسازی	اجتماعی
۵	(Alsop,2005) (Nyahunda, 2021) (Cornwall&Rivas,2015) (khalid et al, 2019)(Iorio & Wall, 2012)	افزایش توانایی گروه‌های اجتماعی	
۴	(Kam, 2020) (Narayan,2002) (khalid et al, 2019) (Rappaport,2002)	افزایش عاملیت افراد و گروه‌های محلی	
۲	(Kam, 2021) (Scheyens, 2011)	بهبود مطالبه‌گری	

۱. این روش برای به دست آوردن نمونه‌ها بودن جهت‌گیری خاص در گزارش‌های کیفی استفاده می‌شود که با گزینش مقالات و منابع مختلف و حذف عناوین غیر مرتبط، چکیده‌های غیر مرتبط، حذف محتوای نامرتبط و در نهایت حذف روش تحقیق‌های نامرتبط در ۷ مرحله به منابع مرتبط دست یافته و از بین این منابع به استخراج معیارهای مورد نظر می‌پردازد تا بتواند تبیین همه‌جانبه‌ای از نظریات مختلف را به دست آورد.

2. Empowerment
3. Community Empowerment
4. Google Scholar
5. Scheyvens & Van der Watt

تکرار	نویسنده (سال)	مفهوم	بعد
۳	(Scheyens, 2011) (Cornwall&Rivas,2015) (Kam, 2021)	استفاده از گروه‌های تسهیلاتگر	
۸	(Kam, 2021) (Nyahunda, 2021) (Saleebey, 2013) Mosedale, (Mahmud&Tasneem,2014)) (Cornwall&Rivas,2015) (2005) (Tahir& Raharja, 2021) (khalid et al, 2019)	افزایش توانایی فردی	
۵	(Narayan,2002) (Kam, 2020) (Beresford& Croft, 2004) (Barnes & Cotterell, 2012) (Martin, 2012)	افزایش مشارکت‌های اجتماعی	
۱	(Scheyvens, 2002)	توانایی بهره‌مندی مستقیم از منابع	اقتصادی
۲	(Scheyvens, 2002) (Mosedale,2005)	امنیت شغلی - اقتصاد پایدار	
۱	(Mosedale,2005)	ایجاد توانایی راه‌اندازی و بهره‌وری پروژه‌ها و اشتغال‌زایی	
۳	(Scheyvens, 2011) (Nyahunda, 2002)	توزیع عادلانه مزایا	
۴	Coria) (Scheyvens, 2011) (Narayan,2002) (Scheyvens, 2002)(& Calfucura,2012	ریشه‌کن شدن فقر محلی	
۳	(McMillan et al, 2011) (Mosedale,2005) (Iorio & Wall, 2012)	توانایی حفاظت از فرهنگ بومی	
۱	(Scheyvens, 2002)	تعیین شکل مناسب نمایش فرهنگ	
۶	(Sofield,2003) (Rappaport,2002) (Scheyvens, 2002) (Rappaport,1998) (Nyahunda, 2002)(Martin, 2012)	متعادل‌سازی مجدد قدرت تغییر روابط قدرت	سیاسی
۶	(Narayan, 2002) Scheyvens,) (Uk government,2010) (2002 (Iorio & Wall, 2012) (Scheyvens, 2011) (Martin, 2012)	افزایش توانایی افراد برای به چالش کشیدن و مقاومت در برابر قدرت	

تکرار	نویسنده (سال)	مفهوم	بعد
۲	(Uk government, 2010) (Scheyvens, 2002)	انتقال قدرت، نفوذ و مسئولیت از مراکز موجود قدرت به شهروندان	
۳	(Nyahunda, 2002) (Kalungwizi, et al, 2017)	حفاظت از زمینه زیست‌محیطی	زیست‌محیطی
۱	(Scheyvens, 2002)	حفاظت از تنوع زیستی	
۲	(McMillan, 2011) (Iorio & Wall, 2012)	افزایش انتخاب‌های هدفمند	ادراکی
۳	(khalid et al, 2019) (Scheyvens, 2002) (Iorio & Wall, 2012)	افزایش اعتماد و عزت‌نفس	

همان‌طور که بیان شد توانمندسازی می‌تواند در ابعاد فردی و جمعی برای گروه‌های اقلیتی (توانمندسازی بانوان، توانمندسازی گروه‌های کم‌برخوردار، توانمندسازی گروه‌های محلی و ...) صورت گیرد؛ که در این پژوهش بعد جمعی آن مورد بحث است. این مفهوم به گروه خاصی تعلق ندارد و در واقع در سیستم‌های اجتماعی با توانمندی یک گروه، انتقال قدرت به آن گروه صورت گرفته و ارتباطات آن با سایر گروه‌های اجتماعی نیز متناسب با این توانمندی تغییر می‌کند؛ اما بیشترین دغدغه توانمندسازی در خصوص گروه‌های کم‌برخوردار محلی (Scheyvens & van der Watt, 2021) و گروه ساکن در بافت‌های مسئله‌دار شهری صورت می‌گیرد (Friedmann, 1992).

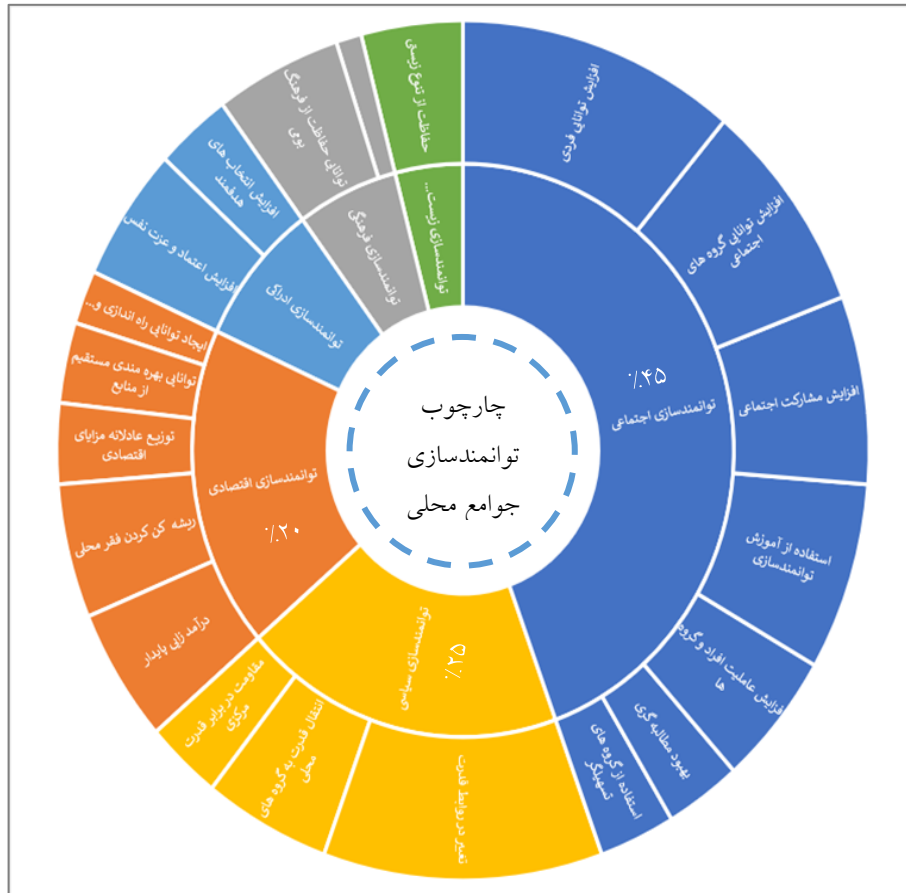
توانمندسازی انواع مختلفی داشته که به مرور کامل‌تر شده و زمینه‌های بیشتری را در برمی‌گیرد، اکثر نظریه‌پردازان ابعاد اجتماعی، اقتصادی و ادراکی را که شیونس^۱ مطرح کرده، پذیرفته‌اند. در ادامه، بعد سیاسی را فریدمن مطرح کرده است. در سال ۲۰۲۱ مونیورامان^۲ بعد فرهنگی، سو^۳ آموزشی و وینکلر^۱ زیست‌محیطی را به انواع جنبه‌های

1. Scheyvens
2. Kunjuraman,
3. Su

توانمندسازی اضافه می‌کند. البته وینکلر مفهوم توانمندسازی گردشگران^۲ را نیز مطرح می‌کند اما این امر بیشتر به بهبود کیفیت گردشگری کمک می‌کند. بعد آموزش نیز باوجوداینکه بسیار حائز اهمیت است به دلیل قرابت‌های مفهومی و مصادیق در بعد اجتماعی قابل بررسی است.

چارچوب توانمندسازی را می‌توان در شکل ۱ نشان داد، در این چارچوب برحسب میزان تأثیرگذاری هر معیار و تعداد دفعات تکرار در مقالات موردبررسی، به آن اهمیت داده شده است و سطح بیشتری از شکل را اشغال کرده است. این شکل بر اساس جدول ۱ در خصوص مفاهیم و معیارهای توانمندسازی تنظیم شده است. با بررسی ۳۰ مقاله با روش فراترکیب مشخص شد که در بین ابعاد توانمندسازی بعد اجتماعی با سطح تأثیر ۴۵٪، بعد سیاسی ۲۵٪ و بعد اقتصادی با ۲۰٪ بالاترین میزان تأثیرگذاری در توانمندسازی را از منظر پژوهشگران داشته است. همچنین در خصوص مفاهیم توانمندسازی، تغییر روابط قدرت و افزایش توانایی‌های فردی، متعادل‌سازی قدرت، آموزش توانمندسازی و افزایش عاملیت افراد و گروه‌های محلی، افزایش مشارکت‌های اجتماعی و درنهایت ریشه‌کن شدن فقر و افزایش توانایی گروه‌های اجتماعی بیشترین سطح تأثیر را دارند.

1. Winkler
2. Tourists empowerment

شکل ۱. چارچوب توانمندسازی جوامع محلی
 مأخذ، برآمده از روش فراترکیب

در اواسط قرن بیستم دغدغه‌های جهانی موجب شکل‌گیری الگویی پایدار برای گردشگری شد (Stronza, Hunt, & Fitzgerald, 2019) که از آن به‌عنوان "گردشگری جایگزین"^۱ یاد می‌شود (Weaver, 2005) و اجازه تعاملات مثبت و تجربیات ارزشمند را بین مهمان و میزبان می‌دهد (Wearing & Neil, 1997) و بر تقویت یا نگهداری سیستم‌های طبیعی و فرهنگی از طریق گردشگری متمرکز شده است (Kiper, 2013). در دهه ۶۰ و ۷۰ به دلیل استفاده نامناسب از منابع طبیعی این مفهوم در کنفرانس‌های بین‌المللی

1. Alternative Tourism (AT)

بیشتر خود را بیشتر نشان داده و به شکل همایش آینده مشترک ما، اجلاس زمین و ریو ۲۰+، مورد توجه قرار گرفت (Hussain, 2022). این امر در زمینه گردشگری باتوجه به تأثیرگذاری این صنعت در آلاینده‌گی جوامع میزبان با مفهوم اکوتوریسم مطرح شد. در ابتدا این مفهوم تحت عنوان "بخشی از گردشگری که به طور خاص به ارتباط طبیعت و انسان اشاره دارد" (Dodds & Joppe, 2016) که بارزترین ویژگی آن طبیعت‌محور بودن است (Tisdell, 1996)، مطرح می‌شد اما این مفهوم به مرور کامل‌تر شد، به گونه‌ای که در دوره‌های بعد اکوتوریسم را "روش پایدار گردشگری باهدف بهره‌مندی از منابع طبیعی با تأکید بر کسب تجربه در طبیعت و آموختن از طبیعت" دانست (Fennell, 2001). اگرچه مطرح شدن واژه اکوتوریسم بسیار جدید است اما ایده اکوتوریسم در واقع یک ایده قدیمی است (Weaver, 2001) که قدمت آن به اولین سفرهای انسان در طبیعت برمی‌گردد (Hussain, 2022). مفاهیم اکوتوریسم در سه دوره زمانی تغییر کرده و به مرور به مفاهیم پایداری بسیار نزدیک شد (Kipper, 2013). یکی از بهترین تعریف را سبالوس لاسکوریان^۱ (۱۹۸۷) ارائه می‌دهد: "سفر به مناطق طبیعی نسبتاً دست‌نخورده یا بدون آلودگی باهدف خاص مطالعه، تحسین و لذت بردن از مناظر، گیاهان و حیوانات آن و همچنین هرگونه مظاهر فرهنگی موجود (چه در گذشته و چه در حال حاضر) یافت شده در این مناطق، است". پس، داشتن منافع برای جمعیت محلی، بخشی جدایی‌ناپذیر از فعالیت‌های اکوتوریسمی است (Scheyvens, 1999). از مهم‌ترین مفاهیم مطرح شده در شکل تکامل یافته‌تر آن را می‌توان مواردی از جمله: حفاظت همراه با گردشگری، حفاظت از منابع اکولوژیکی، توسعه جامعه و توسعه اقتصادی جامعه محلی، استفاده حداقلی و غیر مصرفی از منابع محلی در نظر گرفت (Sharma, 2022).

اکوتوریسم به عنوان شکل پایداری از گردشگری، در محیط‌ها و مقیاس‌های مختلفی از جمله: کویر، جنگل، ساحل، شهر و روستا قابل تعریف است. معیارهای آن نیز بسته به بستر محیطی موجود متفاوت است. شهرها یکی از مهم‌ترین بسترهای شکل‌گیری اکوتوریسم هستند (Dodds & Joppe, 2016)؛ بنابراین توسعه اکوتوریسم شهری باتوجه

به تعدد گردشگران و تنوع خواست‌های آنان همچنین پیچیدگی نیاز امروز جوامع میزبان، می‌تواند در جذب سرمایه، درآمدزایی و ارتقا کیفیت جوامع شهری بسیار مؤثر واقع شود. در ادامه به بررسی اکوتوریسم شهری به‌عنوان دیدگاه متأخر، پرداخته شده است.

اکوتوریسم شهری

شهرها را می‌توان به‌عنوان مجموعه‌هایی دارای مناطق طبیعی نیز در نظر گرفت، بنابراین باید به‌عنوان بخشی از یک اکوسیستم دیده شوند زیرا شهر از طبیعت جدا نیست. در داخل شهرها پوشش گیاهی، جنگل‌ها، نهرها، دریاچه‌ها، حیات وحش و غیره وجود دارد. حمایت از اکوتوریسم شهری نه تنها می‌تواند از فضای سبز و پارک‌ها برای لذت بردن بازدیدکنندگان محافظت کند، بلکه هرگونه حفاظتی به نفع جامعه محلی خواهد بود و به کیفیت زندگی عمومی ساکنان نیز می‌افزاید (Gibson et al., 2003). اکوتوریسم شهری^۱ مفهومی بسیار جدید و نوظهور است که به‌عنوان بخش مهم و تاثیرگذاری از اقتصاد شهرهای امروز شناخته می‌شود (Dodds & Joppe, 2001) این مفهوم در دهه ۹۰ در کنار مفاهیمی چون توسعه پایدار و گردشگری سبز بیان گردید. این واژه اولین بار به‌صورت رسمی در انجمن گردشگری سبز تورنتو^۲ مطرح شد (Gibson et al., 2003) و پس از آن توسط سایر نظریه‌پردازان تکمیل شده و در بسترهایی مانند: ریو، تورنتو و مالزی به اجرا درآمد.

برخلاف اهداف کلاسیک اکوتوریسم، اکوتوریسم شهری بیشتر به مفاهیم فرهنگی جامعه محلی و حفظ فرهنگ بومی تأکید دارد (Jegdić & Gradinac, 2016). از کارکردهای مهم اکوتوریسم شهری این است که می‌تواند طبیعت‌گردی را از محیط‌های طبیعی حساس به محیط‌های شهری که قادر به پذیرش تعداد زیادی بازدیدکننده هستند، تغییر دهد (Weaver, 2005). تجارب جهانی موفق نشان می‌دهد که پروژه‌های اکوتوریسم شهری به‌طور قابل توجهی به توسعه پایدار اکولوژیکی و اجتماعی-اقتصادی بسیاری از

1. Urban Ecotourism
2. Greater Toronto Area (GTA)

شهرها کمک می‌کنند (Jegdić & Gradinac, 2016). این دلایل باعث شد شهرها به معیارهای اکوتوریسم به‌عنوان شکل پایدار گردشگری روی آوردند.

درواقع می‌توان گفت جنبش اکوتوریسم شهری باهدف شاخص نمودن بیشتر پتانسیل‌های سبز شهری و الهام بخشیدن به مردم برای استفاده از آنها به وجود آمده (Sarkar & Lecturer, 2016). به اکوسیستم طبیعی یک شهر احترام گذاشته (Wu, Wang, & Ho, 2010) و به مفاهیم گردشگری پایدار بسیار نزدیک است (Ceballos-Lascurain, 1996). اکوتوریسم شهری دربرگیرنده پارک‌ها، فضاهای سبز، فرهنگ و میراث یک جامعه است به‌گونه‌ای که می‌توان آن را معادل با مفهوم شهر دانست (Dodds & Joppe, 2001).

باتوجه به بررسی منابع مختلف در خصوص اکوتوریسم شهری، با کلی^۱ سه بعد اجتماعی-فرهنگی، اقتصادی و زیست‌محیطی را ارائه می‌دهد با بررسی دقیق‌تر معیارها، شیونس^۲ و همکاران (۲۰۲۱)، بعد اجتماعی و فرهنگی را از یکدیگر جدا کرده‌اند. برخی منابع نیز از مفاهیمی مانند: ادراک محیط طبیعی، لذت بردن، کشف و برقراری ارتباط (Ceballos-Lascurain, 1987) نام برده‌اند که در هیچ‌کدام از ابعاد پیشین قرار نمی‌گیرد، لذا می‌توان بعد ادراکی و بعد کالبدی (Weaver, 2005) (به دلیل آنکه در بستر شهر مطرح می‌شود) را نیز به مجموعه این ابعاد افزود. در ایران نیز باوجود طبیعت بکر در اطراف شهرهای مختلف و اهمیت اکوتوریسم شهری پژوهش‌های بسیار کمی در این خصوص انجام شده است.

عظیمی و حاجی پور (۱۳۸۷) برای اولین بار به بررسی شیوه صحیح توسعه اکوتوریسم جهت توانمندسازی اقتصادی جوامع میزبان در ایران پرداخته و از اکوتوریسم به‌عنوان روشی مناسب برای توسعه اقتصادی شهرها یاد کرده‌اند. در ادامه نیز صباغی و طبیبیان (۱۳۹۴) در مقاله‌ای تحت عنوان "چالش‌های نظری و تبیین انگاره اکوتوریسم شهری" به تبیین مفهوم نظری، سیر تحولات و تدقیق مفهوم اکوتوریسم شهری پرداخته و

1. Bukly

2. Scheyvens

این مفهوم را با رویکرد نظری بررسی کرده‌اند. جدول ۲ مفاهیم و معیارهای اکوتوریسم را بر اساس منابع مختلف در دوره‌های زمانی ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ نشان می‌دهد. این منابع با کلیدواژه‌های اکوتوریسم^۱ و گردشگری پایدار^۲ قابل دسترس در گوگل اسکالر بوده و بر اساس روش فراترکیب جمع‌آوری شده است. هر کدام از مفاهیم پرتکرار در منابع بر اساساً ابعاد اکوتوریسم تقسیم‌بندی شده است.

جدول ۲. مفاهیم و معیارهای اکوتوریسم شهری

تعداد	نویسنده (سال)	مفهوم	بعد
۲	(Dodds & Joppe, 2005) (Dodds & Joppe, 2001)	برگزاری رویدادهای فرهنگی	فرهنگی
۵	(Higham & Lück, 2002) (Dodds & Jopp, 2001)	ایجاد نواحی فرهنگی	
۹	(vardana, 2021) (kipper, 2013) (Blackstone, 2003) (Butty, 2003) (Paterson,2002) (Higham & Lück, 2002)	حمایت و حفاظت از منابع فرهنگی	
۳	(Dodds & Joppe, 2001) (Weaver,2005)	ایجاد زیرساخت‌های فرهنگی	
۵	(Fannell, 2003), (Paterson, 2002) (Butty, 2003) (Dodds & Joppe, 2005) (Blackstone, 2003)	امکانات اجتماعی برای جامعه محلی	اجتماعی
۷	(Fannell, 2003) (Fannell, 2001) (Butty, 2003) (Dodds & Joppe, 2005) (Paterson, 2002)	آموزش	
۸	(World Conservation UNION) (Planeta) (Paterson, 2002) (Butty, 2003) (2003Blackstone.), (kipper, 2013) (vardana, 2021) (Higham & Lück, 2002)	تأثیر حداقلی بر جامعه میزبان	
۲	(World Conservation UNION) (Dodds & Joppe, 2005)	افزایش مشارکت ساکنین	
۳	(Dodds & Joppe, 2005) (انجمن جهانی اکوتوریسم) (TIES) (kiper, 2013)	بهبود رفاه و عدالت اجتماعی	
۵	(Planeta, 2004) (2002Higham & Lück,) (Butty, 2003),	حداکثر منعت	اقتصادی

1. Ecotourism
2. Sustainable Tourism

تعداد	نویسنده (سال)	مفهوم	بعد
	(kipper, 2013) (Dodds & Joppe, 2005) (Backman, Wright, Backman, 2001)	اقتصادی برای جامعه محلی	
۲	(Backman, Wright, Backman, 2001) (Dodds & Joppe, 2005)	اشتغال‌زایی جامعه محلی	
۳	(Backman, Wright, Backman, 2001) (Dodds & Joppe, 2005) (Wang & Ho, 2010)	سرزندگی اقتصاد بومی	
۲	(Backman, Wright, Backman, 2001) (GTA انجمن)	بازاریابی و برندسازی اکوتوریسم	
۲	(Backman, Wright, Backman, 2001) (Wang & Ho, 2010)	دسترسی به فرصت‌های شغلی برابر	
۱	(Backman, Wright, Backman, 2001) (Wang & Ho, 2010)	تشویق به سرمايه‌گذاری بومی	
۶	(Backman, Wright, Backman, 2001) (Wang & Ho, 2010) (Conservation UNION World) (PRONATURA), (GTA/ انجمن)	لذت بردن از طبیعت	
۲	(Backman, Wright, Backman, 2001) (PRONATURA)	امکان برقراری ارتباط مؤثر و تحقق احساسات	
۲	(kipper, 2013)	قدردانی از طبیعت	
۱	(Backman, Wright, Backman, 2001)	قرار و آرامش در طبیعت	
۳	(Backman, Wright, Backman, 2001) (GTA/ انجمن)	کشف-درک طبیعت	
۱۳	(World Conservation UNION) (Dodds & Joppe, 2001) (Fannell, 2003), (Wang & Ho, 2010)	حفاظت و حمایت از منابع طبیعی	زیست‌محیطی
۱	(Wang & Ho, 2010)	ایجاد نواحی طبیعی حفاظت‌شده	
6	(Wang & Ho, 2010), (McKercher, 2010) (Fannell, 2003) (GTA/ انجمن) (kipper, 2013) (WHO/ انجمن)	مدیریت کارآمد- پایدار	
۱	(Wang & Ho, 2010)	یکپارچگی فیزیکی و	

تعداد	نویسنده (سال)	مفهوم	بعد
		تنوع زیستی	
۲	(Wang & Ho, 2010) (kipper, 2013)	استفاده مجدد از انرژی‌های پاک	
۳	(Cloke and Jones,2000) (weaver,2005) (Wang & Ho, 2010)	حفاظت از زمین‌ها	کالبدی
۵	(weaver, 2005), (Eagles Ballentine & kipper, 2013) (Higham & Lück, 2002) (Butty, 2003)	حفاظت از ابنیه تاریخی و فرهنگی	
۱	(kipper, 2013)	حمل و نقل پایدار	
۲	(Higham & Lück, 2002) (weaver,2005)	منظرسازی بومی	

در شکل شماره ۲ ابعاد و معیارهای ارائه‌شده بر اساس جدول شماره ۲ در هر حوزه به‌صورت خلاصه آورده شده است.

شکل ۲. ابعاد و معیارهای اکوتوریسم شهری
(مأخذ: نگارندگان برآمده از روش فراترکیب)

اکوتوریسم بر اساس بستر محیطی که در آن واقع می‌شود، قابل تقسیم‌بندی است که از انواع آن می‌توان به اکوتوریسم جنگل، کویر، شهر و غیره اشاره کرد (Dodds & Joppe, 2003). در این پژوهش بستر شهری اکوتوریسم موردتوجه قرار دارد. باتوجه به تنوع محیط‌های شهری مفاهیم مختلفی ذیل آن پدید آمد که از این موارد می‌توان به اکوتوریسم جامعه محلی اشاره کرد. «اکوتوریسم محلی» از اواسط دهه ۱۹۹۰ توسط کالوین در سال ۱۹۹۴ به کار گرفته شده که به‌عنوان ابزاری قدرتمند برای حفاظت از محیط‌زیست و

فرهنگ بومی مورد استفاده قرار گرفت، این نوع از اکوتوریسم به حفاظت از ویژگی‌های فرهنگی و تاریخی و مشارکت فعال اجتماعی و اقتصادی اهمیت ویژه‌ای می‌دهد. اکوتوریسم بومی چیزی فراتر از ایجاد محیطی دلپذیر برای گردشگران است و به دنبال توسعه اجتماعی توسط بهره‌برداری از دانش بومی است (Mendoza-Ramos, A., & Prideaux, B, 2018) و زمانی اتفاق می‌افتد که یک جامعه سنتی با پتانسیل گردشگری، پروژه‌های اکوتوریسمی را در سرزمین‌های بومی خود توسعه می‌دهد تا بتواند توسط مردم بومی مدیریت و اجرا شود (zeppel, 2006). همچنین "گردشگری طرفدار فقرا"^۱ یک مفهوم نسبتاً جدید در گردشگری است (Roe & Urquhart, 2001)؛ که هدف آن کاهش فقر و افزایش مشارکت جامعه محلی با استفاده از درآمدهای گردشگری است (Scheyens, 2011).

این دیدگاه‌ها که نزدیکی زیادی با یکدیگر دارند، نوع جدیدی از تفکر اکوتوریسمی را مطرح می‌کنند که بر کوچک‌مقیاس و محلی بودن فعالیت‌های گردشگری و استفاده حداکثری از مزایای اکوتوریسم جهت حفاظت و ارتقا همه‌جانبه جامعه محلی تأکید دارد. به‌طور خاص نیز توانمندسازی می‌تواند به‌عنوان محور اصلی در اکوتوریسم مطرح شود (Scheyvens & van der Watt, 2021). همان‌طور که سوفلد^۲ (۲۰۰۳) نیز مطرح می‌کند، بدون توانمندسازی جوامع محلی دستیابی به اکوتوریسم ممکن نیست زیرا یکی از مهم‌ترین کارکردهای آن، بهبود جوامع محلی از نظر رفاه و سطح زندگی است (Winkle & Zimmermann, 2015).

اکوتوریسم شهری و توانمندسازی جامعه محلی

در دو دهه گذشته، اکوتوریسم اجتماع‌محور^۳ مزایای فراوانی برای جوامع به همراه داشته است (Kunjuraman, 2020). توجه به اکوتوریسم به‌عنوان راهکار توانمندسازی جوامع میزبان نسبتاً جدید بوده و اولین بار، شیونس^۴ در سال ۱۹۹۹ این ارتباط را مطرح کرده و

-
1. Pro-Poor Tourism
 2. Sofield
 3. Community-based ecotourism (CBE)
 4. Scheyvens

ابعاد تأثیرگذاری آن را بیان می‌کند. در سال ۲۰۱۵^۱ به بررسی این معیارهای ارائه شده در جامعه اتیوپی پرداخته و روند تأثیرگذاری و چالش‌های مربوط به آن را مطرح می‌نماید. به‌طور کامل‌تر زاکاریان^۲ (۲۰۱۷) در مقاله خود به چگونگی تأثیرگذاری اکوتوریسم و بررسی ابعاد مختلف مثبت و منفی آن پرداخته و روماس^۳ در همین سال ابعاد تأثیرگذاری اکوتوریسم بر توانمندسازی مطرح شده توسط شیونس را توسعه داده و جنبه‌های دیگری از جمله: فرهنگی و زیست‌محیطی را نیز به آن اضافه می‌کند.

توانمندسازی جامعه از طریق اکوتوریسم اجتماع‌محور به معنای مشارکت فعال جامعه، به دست آوردن مالکیت برای ساکنین، قدرت تصمیم‌گیری و تأثیرگذاری برای منابع در زندگی خویش است (Dolezal & Novelli, 2022). به‌طور کلی اکوتوریسم سعی در حفظ گردشگری دارد به گونه‌ای که کیفیت زندگی جامعه میزبان و حفظ منابع محلی به رسمیت شناخته شود (Scheyvens, 1999). توانمندسازی نیز به دنبال استفاده از زمینه‌های موجود برای ارتقا کیفیت زندگی ساکنین در ابعاد مختلف است به همین دلیل در جوامع دارای پتانسیل گردشگری طبیعی، اکوتوریسم می‌تواند بهترین راهکار برای توانمندسازی ساکنین در نظر گرفته شود. مطابق مفاهیم شرح داده شده در بخش قبل (اکوتوریسم بومی و گردشگری طرفدار فقرا) نیز، توانمندسازی به بخش مهمی از ادبیات کلی گردشگری (Scheyvens, 2002) و به‌طور خاص اکوتوریسم (Marcinek & Hunt, 2015) تبدیل شده است. با استفاده از دو جدول شماره ۱ و ۲ می‌توان به ابعاد و مفاهیم تأثیرگذار اکوتوریسم در توانمندسازی دست یافت که در ادامه به‌طور کامل مورد بررسی قرار گرفته است.

توانمندسازی جوامع محلی شامل ابعاد اقتصادی، ادراکی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی است؛ که مردم محلی را به دستاوردهای اقتصادی بیشتر، اعتماد به نفس، انسجام اجتماعی و تأثیر سیاسی بر کسب و مدیریت حقوق خود سوق داده است (Scheyvens, 2002). اکوتوریسم به‌عنوان ابزاری برای توسعه جوامع محلی نیازمند توانمندسازی اعضای جامعه با تغییر کنترل اقتصادی و سیاسی از دولت‌ها، سازمان‌های چندجانبه و سازمان‌های

1. Ketema

2. Zacarias

3. Mendoza-Ramos

غیردولتی به جوامع محلی است (Zeppel, 2006). این مفهوم مکانیزم مهمی است که باید توسط نهادهای قانونی مورد حمایت و تأیید قرار گیرد، زیرا مستلزم به رسمیت شناختن جامعه به‌عنوان نهادی با حقوق گسترده برای کنترل زمین، وضع قوانین و ایجاد مکانیسم‌هایی برای اجرای این قوانین است (Sofield & Li, 2007).

اکوتوریسم رویکردی جامعه‌محور داشته و تأکید بر ارتقای کیفیت زندگی مردم و حفظ منابع دارد. این امر کمک می‌کند تا اکوتوریسم بتواند هم از نظر اجتماعی و هم از نظر اقتصادی پایدار باشد، احترام به سنت‌ها را احیا کند و معیشت محلی را با تأمین درآمد برای افرادی که قبل از این بیکار بودند، تقویت کند (Scheyvens, 1999). اکوتوریسم در جوامع محلی به دنبال بهبود معیشت اعضای جامعه است (Kiss, 2004). در تحلیل تأثیرات اکوتوریسم بر معیشت ساکنان باید توجه داشت که اکوتوریسم مفهومی گسترده است که شامل تمام قابلیت‌ها، فعالیت‌ها، دارایی‌ها و دسترسی‌ها برای زندگی است (Chambers & Conway, 1992). تحقق صحیح اکوتوریسم، توانمندی جامعه محلی، عدالت و برابری همچنین تحقق حکمرانی خوب شهری و توسعه پایدار را موجب می‌شود (Wirahayu et al., 2022). پس از روشن شدن معیارهای اکوتوریسم و توانمندسازی جوامع محلی به ارتباط این دو حوزه و چگونگی تأثیرگذاری راهکارهای اکوتوریسم شهری بر توانمندسازی جوامع محلی جهت حصول معیارهای اکوتوریسم شهری توانمندساز پرداخته شده است.

روش تحقیق

روش این پژوهش، کمی و از نوع توصیفی-تحلیلی است. گردآوری داده‌های پژوهش از طریق مطالعه متون و پژوهش‌ها و همچنین پیمایش صورت گرفته است. به‌منظور استخراج چارچوب نظری اکوتوریسم توانمندساز، مبتنی بر منابع موجود، از روش فراترکیب استفاده شده است. در این بخش جهت سنجش میزان ارتباط و تأثیرگذاری هرکدام از معیارها از روش دلفی استفاده شده است. تعداد متخصصان در این روش از ۷ نفر الی ۲۰ نفر ذکر شده (محمدپور، ۱۳۹۲) که با توجه به چندوجهی بودن موضوع به ۷ نفر متخصص مراجعه

گردید. این تکنیک در ۳ مرحله انجام شده است که در مرحله اول پرسشنامه بدون ساختار و باز (مبتنی بر نتایج اولیه ترکیب معیارها) برای متخصصان ارسال شد. مرحله دوم با توجه به نتایج به دست آمده از مرحله اول، پرسشنامه‌های ساختاریافته برای متخصصان طراحی و ارسال گردید. در نهایت در مرحله سوم از متخصصان خواسته شد تا پاسخ‌ها را مجدداً مرور نموده و دلایل خود را ذکر نمایند. در این مرحله با توجه به رسیدن به اشباع نظرات، فرآیند تکنیک دلفی به اتمام رسید. خبرگان موردنظر در این پژوهش با توجه به تنوع زمینه‌ها انتخاب شده‌اند که شامل متخصصان شهرسازی با سابقه فعالیت و پژوهش در زمینه گردشگری شهری و حوزه توانمندسازی بافت‌های مسئله‌دار شهری می‌باشند. در نهایت معیارهای مشترک به دست آمده در این فرآیند امتیازدهی و اولویت‌بندی شد.

به منظور مطالعه روایی پژوهش از نظر ۳ تن از متخصصان در زمینه گردشگری استفاده شد. این مهم با توضیح فرآیند انجام پژوهش و تبیین ارتباط میان معیارهای اکوتوریسم و توانمندسازی انجام گرفت. پس از اخذ نظرات و با رویکرد اقتاعی شکل شماره ۳ استخراج شد.

یافته‌های پژوهش

ارتقا کیفیت زندگی ساکنان به عنوان هدف اصلی در اکوتوریسم مطرح است. از طرفی توانمندسازی نیز به دنبال ارائه سازوکاری است که با آن بتوان کارایی اکوتوریسم را از نظر تأثیرات آن بر جوامع محلی تعیین کرد (Akama, 1996). این امر می‌تواند به محققان و دست‌اندرکاران توسعه که می‌خواهند به صورت مسئولانه اکوتوریسم را مدیریت کنند، کمک نموده و آن‌ها را از کسانی که به دنبال سو استفاده از این مفهوم هستند، جدا کند. همچنین می‌تواند به سازمان‌هایی که تلاش می‌کنند برای مشارکت در اکوتوریسم فعالیت کنند، کمک کند. به منظور تبیین چارچوب اکوتوریسم شهری توانمندساز، شاخص‌ها بر اساس شش عامل توانمندسازی جامعه و راهکارهای ارائه شده در حوزه اکوتوریسم شهری آمده است (Scheyvens & van der Watt, 2021).

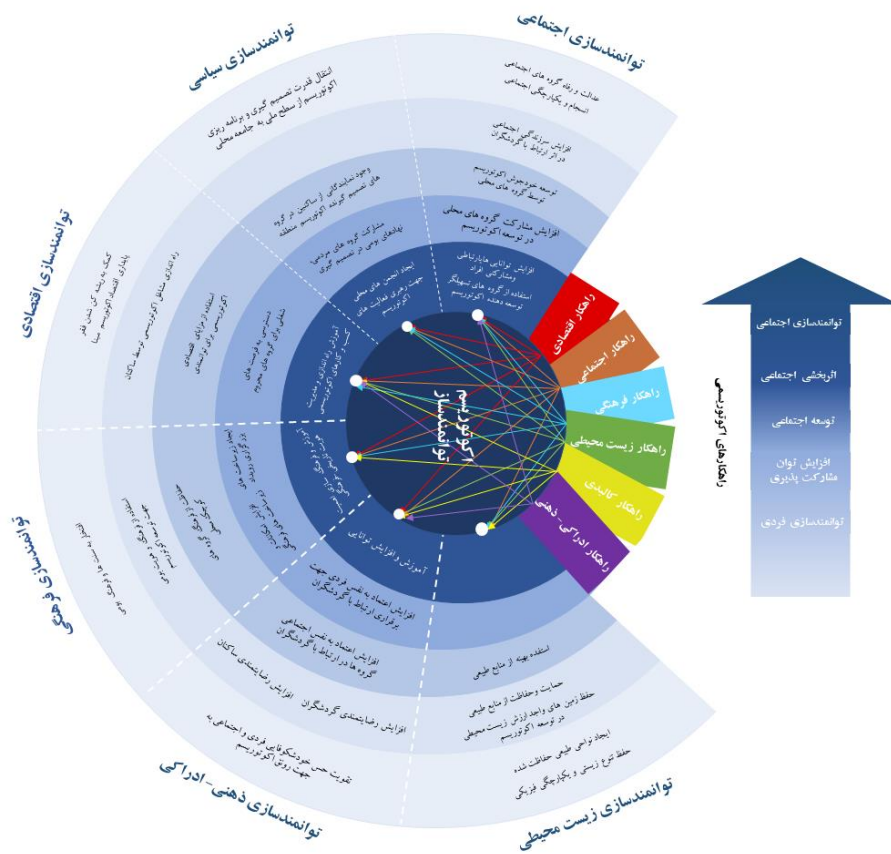
ابعاد اکوتوریسم و توانمندسازی، همپوشانی بالایی دارد که نشان‌دهنده ارتباط و سازگاری این دو مفهوم با یکدیگر است اما برخی از معیارهای اکوتوریسم می‌تواند به توانمندسازی در یک یا چند بعد کمک کند. به همین دلیل نیاز است شیوه و میزان تأثیرگذاری هر یک از مفاهیم اکوتوریسمی بر ابعاد مختلف توانمندسازی مشخص گردد. برای سنجش این تأثیرگذاری از روش دلفی و مصاحبه با ۳ نفر از متخصصان این حوزه استفاده شده است. از طرف دیگر تمامی مفاهیم اکوتوریسمی دارای ارزش برابر نیستند، بعضی از مفاهیم قابلیت تأثیرگذاری در حوزه‌های بیشتری را داشته و بعضی تنها بر یک حوزه تأثیرگذارند، به همین دلیل سنجش میزان اهمیت و تأثیر این مفاهیم نیز بسیار حائز اهمیت است که برای سنجش آن مجدداً از روش دلفی و مصاحبه با ۷ نفر از متخصصان حوزه توانمندسازی استفاده شده است. این بار متخصصان به هر معیار بر اساس میزان اثرگذاری آن از ۱ تا ۵ (=۱) کمترین تأثیر و ۵ (=۵) بیشترین تأثیر) امتیاز دادند، نتایج حاصل از این روش در جدول ۳ نشان داده شده است. اعداد آورده شده در هر ستون از این جدول بیانگر میزان اهمیت هر کدام از معیارهای اکوتوریسم شهری بر مبنای میانگین نظر متخصصان می‌باشد. به گونه‌ای که هر چه عدد به سمت ۵ نزدیک باشد دارای تأثیرگذاری بیشتری بر ابعاد مختلف توانمندسازی است و هر چه به سمت ۱ نزدیک‌تر باشد دارای تأثیرگذاری کمتری بر توانمندسازی است. معیارهایی که امتیاز آن‌ها کمتر از ۲/۵ بوده است به دلیل سطح تأثیر پایین در ادامه فرآیند و تدوین چارچوب اکوتوریسم شهری توانمندساز حذف شده است.

جدول ۳ تأثیرگذاری هر یک از معیارها را بر ابعاد مختلف توانمندسازی نشان داده‌شده، این چارچوب از دو بخش توانمندسازی و اکوتوریسم تشکیل شده است. اکنون نیاز است با توجه به معیارهای به‌دست‌آمده در این جدول به تبیین چارچوب اکوتوریسم شهری توانمندساز پرداخته شده است هر کدام از معیارهای اکوتوریسم بر یک یا چند بعد توانمندسازی مؤثر است (شکل ۳). در هر بعد این راهکارها، به‌صورت گام‌به‌گام در پنج مرحله باعث توانمندسازی جامعه می‌شود.

مرحله نخست مربوط به توانمندسازی فردی است که با ورود گروه‌های تسهیلگر، آموزش ساکنین، تشکیل اولیه انجمن‌ها و گروه‌های تصمیم‌گیرنده محلی، آموزش راه‌اندازی کسب‌وکارهای اکوتوریسمی، آموزش اهمیت فرهنگ و هویت بومی شروع می‌شود. با توجه به شکل‌گیری اولیه نهادهای محلی و افزایش توانایی‌های فردی، در مرحله دوم افزایش توان مشارکت‌پذیری ساکنان دنبال می‌شود. این امر به‌صورت مشارکت در گروه‌های سیاسی، فرهنگی و زیست‌محیطی رخ داده، خدمات فرهنگی و اجتماعی موردنیاز تا حدودی فراهم می‌شود و افزایش اعتمادبه‌نفس فردی را به وجود می‌آورد. در مرحله سوم، توسعه اجتماعی با افزایش اثربخشی ساکنان در گروه‌های سیاسی، ایفای نقش اجتماعی پررنگ‌تر، بهبود رفاه و سرزندگی گروه‌های محلی و افزایش توان اقتصادی با توجه به شکل‌گیری کسب‌وکارهای اکوتوریسمی دنبال می‌شود. با توجه به توسعه اجتماعی در این مرحله، به حفظ منابع طبیعی و افزایش توان جامعه محلی در تصمیم‌گیری‌های سیاسی، اجتماعی- فرهنگی و اقتصادی توجه می‌شود. در مرحله چهارم جامعه محلی شاهد اثربخشی خود می‌باشد. این مهم با اشتغال‌زایی بومی در زمینه اکوتوریسم، استقلال نسبی و رفاه گروه‌ها و افزایش توان تصمیم‌گیری فراتر از سطح محلی حاصل شده، اعتمادبه‌نفس جمعی افزایش یافته و سرزندگی اجتماعی را باعث می‌شود، این امر به توجه بیشتر به فرهنگ بومی و حفاظت طبیعی نیز کمک می‌کند. در مرحله آخر نیز توانمندسازی اجتماعی به معنای اخص آن شامل توانایی تصمیم‌گیری و به دست آوردن قدرت برای ساکنان، ایجاد حس خودشکوفایی، داشتن قدرت سیاسی در سطح ملی و

منطقه‌ای، رضایت گردشگران، افتخار به سنت‌ها و فرهنگ بومی و حفظ یکپارچگی فیزیکی و تنوع زیستی قرار دارد.

در نتیجه این مدل در دو جهت افقی و عمودی منجر به توسعه جوامع محلی می‌شود. در جهت عمودی، توانمندسازی در هر بعد به صورت مجزا می‌تواند از توانمندسازی فردی شروع شده و به قدرت یافتن جامعه محلی و افزایش توان تصمیم‌گیری آنان ختم می‌شود. در جهت افقی نیز ارتباط میان ابعاد مختلف مشهود است که به صورت متقابل بر روی یکدیگر اثر گذارند.

شکل ۳. چارچوب اکوتوریسم شهری توانمندساز

نتیجه‌گیری

اکوتوریسم به‌عنوان نگرشی جدید به گردشگری به دنبال راهی برای پایدار نگه‌داشتن جوامع میزبان است. این تحقیق به بررسی اکوتوریسم شهری به‌عنوان راهکاری کارآمد برای توانمندسازی جوامع میزبان پرداخته است. توانمندسازی گروه‌های محلی از دیرباز دغدغه اصلی انجمن‌های دولتی و غیردولتی بوده و با وجود اینکه توانمندی امری درونی است اما بسیاری از عوامل می‌توانند به‌عنوان تسهیلگر در این حوزه به تسریع و بهبود آن کمک کنند. یکی از این عوامل می‌تواند ورود گردشگر به جوامع محلی باشد و از این پتانسیل به‌عنوان راهکاری برای توانمندسازی جامعه محلی خود استفاده شود. این در حالی است که بسیاری از جوامع میزبان دارای مشکلات اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی فراوانی هستند. دیدگاه اکوتوریسم به‌عنوان گردشگری پایدار، سعی در حفاظت همه‌جانبه از منابع بومی و حفظ پایداری جامعه محلی دارد تا علاوه بر رضایت گردشگران، رضایت ساکنین را نیز در بلندمدت جلب نماید، از این‌رو معیارهای اکوتوریسم شهری می‌تواند به‌عنوان راهکاری برای توانمندسازی جوامع محلی در تمامی ابعاد استفاده شود.

چارچوب اکوتوریسم شهری توانمندساز (شکل شماره ۳) دربرگیرنده راهکارهای اکوتوریسمی جهت توانمندسازی به‌صورت گام‌به‌گام است. هر بعد از توانمندسازی دارای مصادیق مختلفی است که از توانمندسازی فردی شروع شده و با رشد فردی، توانایی مشارکت در امور مختلف اجتماعی و شکل‌گیری گروه‌های فعال ادامه می‌یابد. در ادامه این روند و با افزایش مشارکت اجتماعی گروه‌ها، تأثیرگذاری افراد و گروه‌ها بهبود یافته و امکان تصمیم‌سازی و جهت‌دهی به تصمیمات برای جامعه محلی شکل می‌گیرد. درنهایت با قدرت یافتن گروه‌های فعال، امکان تصمیم‌گیری برای جامعه محلی در جنبه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی- فرهنگی، اقتصادی و زیست‌محیطی فراهم شده و افزایش اعتماد به‌نفس افراد و گروه‌ها را به ارمغان می‌آورد، لذا به‌صورت کلی مراحل ارائه‌شده در چارچوب مفهومی، می‌تواند در توانمندسازی جوامع محلی بخش‌های مستعد اکوتوریسم، به‌عنوان استراتژی‌های برنامه‌ریزی و طراحی شهری مورد استفاده قرار گرفته و به بهبود کیفیت

گردشگری در کنار ارتقا شرایط محیطی برای ساکنین و گردشگران پردازد. بر اساس این فرآیند، علاوه بر حفاظت از ارزش‌های فرهنگی، اجتماعی، تاریخی و زیست‌محیطی به زیست بهتر ساکنان در زمینه‌های مختلف کمک کند.

تأثیر اکوتوریسم بر توانمندسازی جوامع میزبان بیشتر در کشورهای در حال توسعه مورد توجه قرار می‌گیرد. با این وجود این امر در ایران مورد غفلت واقع شده و در تئوری و عمل به آن پرداخته نشده است این در حالی است که استفاده از پتانسیل‌های طبیعی در شهرهای مختلف ایران به خصوص کلان‌شهرهایی مانند تهران، مشهد، اصفهان و تبریز بسیار حائز اهمیت است. با وجود توسعه صنعت در این شهرها نیاز به استفاده از پتانسیل‌های طبیعی برای آرامش روانی ساکنان بسیار دارای اهمیت است و از طرف دیگر این شهرها مقصد بسیاری از گردشگران داخلی و خارجی هستند که به کارگیری راهکارهای اکوتوریسمی می‌تواند به بهره‌مندی بهتر جوامع از پتانسیل حضور گردشگران داخلی و خارجی شود. توسعه اکوتوریسم شهری جهت بازدید گردشگران از بسترهای طبیعی مجاور شهرها می‌تواند به بهبود کیفیت زندگی جوامع میزبان نیز کمک کند. از طرف دیگر، با توجه به اینکه بافت‌های طبیعی در مجاورت بسیاری از شهرهای ایران دیده می‌شود و ساکنانی که در حاشیه شهرها سکونت دارند عمدتاً از گروه‌های نیازمند توانمندسازی می‌باشند؛ لذا به کارگیری راهکارهای اکوتوریسم شهری توانمندساز می‌تواند کمک مؤثری جهت بهبود کیفیت زیست در جوامع نیازمند توانمندسازی، نماید. مواردی از جمله توسعه بازار محصولات محلی، برگزاری رویدادهای فرهنگی و هویتی، برگزاری طرح‌های آموزش گردشگری و درآمدزایی از طریق اکوتوریسم، ارائه تخفیف‌های دولتی به ساکنان بومی جهت راه‌اندازی مشاغل مرتبط با گردشگری، واگذاری مالکیت زمین‌ها به ساکنان و تبلیغات ملی و فراملی جهت شناسایی پتانسیل‌های اکوتوریسمی موجود به علاقه‌مندان می‌تواند به توانمندسازی این جوامع با استفاده از اکوتوریسم کمک کند.

سپاسگزاری

بدین وسیله از مشاوران علمی و گروه محققانی که با حمایت‌های بی‌دریغ و صرف زمان و توان علمی خود ما را در این پژوهش یاری نمودند، نهایت تشکر و سپاس را داریم.

ORCID

Iman Ghalandarian

<http://orcid.org/0000-0002-6860-2601>

Mona Sabour Janati

<http://orcid.org/0000-0001-6872-3377>

منابع

صباغی، حمیدرضا و طیبیان، منوچهر. (۱۳۹۴). «بررسی انگاره اکوتوریسم شهری». محیط‌شناسی، دوره ۴، صفحه ۲۵۷-۲۷۳.

محمدپور، احمد. (۱۳۹۲)، روش تحقیق کیفی ضد روش (جلد ۲). تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.

- Adams, L. M., & Dove, L. E. (1989). Wildlife reserves and corridors in the urban environment: a guide to ecological landscape planning and resource conservation (No. 333.7616 A214w). Maryland, US: National Institute for..., 1989.
- Alsop, R., & Heinsohn, N. (2012). "Measuring empowerment in practice: Structuring analysis and framing indicators" (Vol. 3510). World Bank Publications.
- Azimi, Nasserli & Hajipour, Abdol Hamid. (2008). "Planning the Cultural Tourism and Ecotourism Industry for Economic Development: A Case Study of Iran". *Environmental Sciences* Vol.6, No.1, Autumn 2008 53-64.
- Backman, S., Petrick, J., & Wright, B. A. (2001). "Management tools and techniques: an integrated approach to planning." *The encyclopedia of ecotourism*, 451.
- Barnes, M., & Cotterell, P. (Eds.). (2012). Critical perspectives on user involvement. Policy Press.
- Beresford, P., & Croft, S. (2004). "Service users and practitioners reunited: The key components for social work reform." *British Journal of Social Work*, 34, 53-68. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bch005>
- Ceballos-Lascurain, H. (1987). "The future of ecotourism." *Mexico journal*.
- Chambers, R., & Conway, G. (1992). "Sustainable rural livelihoods: practical concepts for the 21st century". *Institute of Development Studies (UK)*.
- Coria, J., & Calfucura, E. (2012). "Ecotourism and the development of indigenous communities: The good, the bad, and the ugly". *Ecological Economics*, 73, 47-5
- Cornwall, A., & Rivas, A. M. (2015). "From 'gender equality and 'women's empowerment' to global justice: reclaiming a transformative agenda for gender and development". *Third World Quarterly*, 36(2), 396-415.
- Dodd, P., & Gutierrez, L. (1990). "Preparing students for the future: A power perspective on community practice." *Administration in Social Work*, 14(2), 63-78.
- Dodds, R., & Joppe, M. (2001). "Promoting urban green tourism: The development of the other map of Toronto". *Journal of Vacation*

- Marketing*, 7(3), 261-267. <https://doi.org/10.1177/135676670100700306>.
- Dolezal, C., & Novelli, M. (2022). "Power in community-based tourism: empowerment and partnership in Bali". *Journal of Sustainable Tourism*, 30(10), 2352-2370.
- Fennell, D. A., & Dowling, R. K. (2003). *Ecotourism policy and planning*. CABI.
- Fennell, D. a. (2001). "A Content Analysis of Ecotourism Definitions." *Current Issues in Tourism*, 4(5), 403-421. <https://doi.org/10.1080/13683500108667896>
- Friedmann, J. (1992). *Empowerment: The politics of alternative development*. Blackwell.
- Gibson, A., Dodds, R., Joppe, M., & Jamieson, B. (2003). "Ecotourism in the city? Toronto's green tourism association." *International journal of contemporary hospitality management*.
- Higham, J., & Lück, M. (2002). "Urban Ecotourism: A Contradiction in Terms?" *Journal of Ecotourism*, 1(1), 36-51. <https://doi.org/10.1080/14724040208668111>
- Kam, P. K. (2021). "Strengthening the empowerment approach in social work practice: An EPS model." *Journal of Social Work*, 21(3), 329-352.
- Jegdić, V., & Gradinac, O. (2016). "Cities as Destinations of Urban Ecotourism: The Case Study of Novi Sad." *Acta Economica Et Turistica*, 2(2), 155-166. <https://doi.org/10.1515/aet-2016-0014>
- Kam, P. K. (2014). "Back to the 'social' of social work: Reviving the social work profession's contribution to the promotion of social justice." *International Social Work*, 57(6), 723-740.
- Kunjuraman, V. (2020). "Community-based ecotourism managing to fuel community empowerment? An evidence from Malaysian Borneo." *Tourism Recreation Research*, 1-16.
- Joppe, M., & Dodds, R. (1998). "Urban Green Tourism: Applying ecotourism principles to the city." *Urban Green Tourism*, (January 2000), 33-39. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/228954116>
- Kalungwizi, V. J., Gjøtterud, S. M., Krogh, E., Mattee, A., & Ahmad, A. K. (2018). "Participative planning of environmental education activities: Experiences from tree planting project at a teacher training college in Tanzania." *Educational Action Research*, 26(3), 403-419.
- Ketema, T. D. (2015). "Development of community based ecotourism in Wenchi Crater Lake, Ethiopia: Challenges and prospects." *Journal of Hospitality Management and Tourism*, 6(4), 39-46.

- Khalid, S., Ahmad, M. S., Ramayah, T., Hwang, J., & Kim, I. (2019). "Community empowerment and sustainable tourism development: The mediating role of community support for tourism." *Sustainability*, 11(22), 6248.
- Kiper, T. (2013). Role of ecotourism in sustainable development. InTech.
- Kiss, A. (2004). "Is community-based ecotourism a good use of biodiversity conservation funds?." *Trends in ecology & evolution*, 19(5), 232-237..
- Lindberg, K. K., & Lindberg, K. K. (1991). Policies for maximizing nature tourism's ecological and economic benefits. World Resources Institute Washington, DC.
- Lück, M., & Higham, J. (2003). Marine ecotourism in the New Zealand urban context: Emerging trends, new challenges and developing opportunities. Urban Tourism-Mapping the Future.
- Mansperger, M. (1995). "Tourism and cultural change in small-scale societies." *Human organization*, 54(1), 87-94.
- Mahmud, S., & Tasneem, S. (2014, July). "Measuring 'empowerment' using quantitative household survey data." *In Women's Studies International Forum* (Vol. 45, pp. 90-97). Pergamon.
- Martin, G. P. (2011). "Service users and the third sector: Opportunities, challenges and potentials in influencing the governance of public services." *Critical perspectives on user involvement*, 47-56.
- Marcinek, A. A., & Hunt, C. A. (2015). "Social capital, ecotourism, and empowerment in Shiripuno, Ecuador." *International Journal of Tourism Anthropology*, 4(4), 327-342.
- Mendoza-Ramos, A., & Prideaux, B. (2018). "Assessing ecotourism in an Indigenous community: Using, testing and proving the wheel of empowerment framework as a measurement tool." *Journal of Sustainable Tourism*, 26(2), 277-291.
- McMillan, C. L., O'Gorman, K. D., & MacLaren, A. C. (2011). "Commercial hospitality: A vehicle for the sustainable empowerment of Nepali women." *International Journal of Contemporary Hospitality Management*.
- Miley, K. K., O'Melia, M., & DuBois, B. (2001). *Generalist social work practice: An empowering approach*.
- Mosedale, S. (2005). "Assessing women's empowerment: towards a conceptual framework." *Journal of international development*, 17(2), 243-257.
- Narayan-Parker, D. (Ed.). (2002). *Empowerment and poverty reduction: A sourcebook*. World Bank Publications.
- Nyahunda, L. (2021). "Social work empowerment model for mainstreaming the participation of rural women in the climate change discourse." *Journal of Human Rights and Social Work*, 6(2), 120-129.

- Pigg, K. E. (2002). "Three faces of empowerment: Expanding the theory of empowerment in community development." *Community Development*, 33(1), 107-123.
- Rappaport, J. (2002). *In praise of paradox: A social policy of empowerment over prevention*. In A quarter century of community psychology (pp. 121-145). Springer, Boston, MA.
- Roe, D., & Urquhart, P. (2001). *Pro-poor tourism: harnessing the world's largest industry for the world's poor*. London: IIED.
- Salnikova, E. (2022). "THE IMPORTANCE OF SAVING ECOLOGY FOR ECOTOURISM." *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, 1(4), 4-6.
- Sarkar, S. K., & Lecturer, S. (2016). "Urban Ecotourism Destinations and the Role of Social Networking Sites: A Case of Kuala Lumpur." *Ecotourism Paper Series*, 39(39), 1-13.
- Sianipar, C. P. M., Yudoko, G., Adhiutama, A., & Dowaki, K. (2013). "Community empowerment through appropriate technology: Sustaining the sustainable development." *Procedia Environmental Sciences*, 17, 1007-1016.
- Scheyvens, R. (1999). "Ecotourism and the empowerment of local communities." *Tourism management*, 20(2), 245-249.
- Scheyvens, R. (2012). *Tourism and poverty*. Routledge.
- Scheyvens, R. (2002). *Tourism for development: Empowering communities*. Pearson Education.
- Scheyvens, R., & van der Watt, H. (2021). "Tourism, Empowerment and Sustainable Development: A New Framework for Analysis." *Sustainability*, 13(22), 12606.
- Schloegel, C. (2007). "Sustainable tourism: sustaining biodiversity?." *Journal of Sustainable Forestry*, 25(3-4), 247-264.
- Sharma, S. K. (2022). "The Cost of Conservation–Nepal's Conservation Efforts' Impact on Indigenous Communities."
- Sofield, T., & Li, F. M. S. (2007). "China: ecotourism and cultural tourism, harmony or dissonance?." *In Critical issues in ecotourism: Understanding a complex tourism phenomenon* (pp. 368-385). Routledge.
- Sofield, T. H. (Ed.). (2003). "Empowerment for sustainable tourism development." Emerald Group Publishing.
- Stronza, A. L., Hunt, C. A., & Fitzgerald, L. A. (2021). *Ecotourism for conservation?*. In *Routledge Handbook of Ecotourism* (pp. 372-397). Routledge.
- Su, M. M., Wall, G., Ma, J., Notarianni, M., & Wang, S. (2020). "Empowerment of women through cultural tourism: perspectives of

- Hui minority embroiderers in Ningxia, China." *Journal of Sustainable Tourism*, 1-22.
- Tahir, R., & Raharja, S. U. J. (2021). "Women's Empowerment Model Through Entrepreneurship Development Strategy in Banten Province-Indonesia." *Review of Integrative Business and Economics Research*, 10, 132-145.
- UNWTO (2012). UN General Assembly: Ecotourism key to eradicating poverty and protecting environment. Madrid, Spain. WWF (2001). Guidelines for Community-Based ecotourism Development. Available at http://www.wwf.org.uk/filelibrary/pdf/community_based_ecotourism.pdf.
- Wearing, S., & Neil, J. (1999). *Ecotourism: Impacts. Potentials and Possibilities Butterworth-Heinemann*.
- Weaver, D. (2010). "Indigenous tourism stages and their implications for sustainability." *Journal of sustainable tourism*, 18(1), 43-60.
- Weaver, D. B. (2005). "Mass and urban ecotourism: new manifestations of an old concept." *Tourism Recreation Research*, 30(1), 19-26.
- Weaver, D. B. (Ed.). (2001). *The encyclopedia of ecotourism*. Cabi.
- Winkler, T., & Zimmermann, F. (2015). "Ecotourism as community development tool—development of an evaluation framework." *Current Issues of Tourism Research*, 4(2), 45-56.
- Wilkinson, P. F., & Pratiwi, W. (1995). "Gender and tourism in an Indonesian village." *Annals of tourism research*, 22(2), 283-299.
- Wirahayu, Y. A., Sumarmi, S., Arinta, D., Islam, M. N., & Kurniawati, E. (2022). "Developing a sustainable community forest-based village ecotourism in Oro-Oro Ombo, Malang: What is the effect of Batu's West Ring Road?" *Revista Turismo & Desenvolvimento*, 39, 425-437.
- Wu, Y.-Y., Wang, H.-L., & Ho, Y.-F. (2010). "Urban ecotourism: Defining and assessing dimensions using fuzzy number construction." *Tourism Management*, 31(6), 739-743. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2009.07.014>
- Zeppel, H. (2006). *Indigenous ecotourism: Sustainable development and management* (Vol. 3). Cabi.
- Wall, G. (1996). "Rethinking Impacts of Tourism." *Progress in Tourism and Hospitality Research*, 2(3-4), 207-215. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-1603\(199609\)2:3/4<207::AID-PTH51>3.0.CO;2-](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-1603(199609)2:3/4<207::AID-PTH51>3.0.CO;2-)
- Wu, Y.-Y., Wang, H.-L., & Ho, Y.-F. (2010). "Urban ecotourism: Defining and assessing dimensions using fuzzy number construction." *Tourism*

Management, 31(6), 739–743.

<https://doi.org/10.1016/j.tourman.2009.07.014>

استناد به این مقاله: صبورتجنتی، منا، قلندریان، ایمان. (۱۴۰۱). اکوتوریسم شهری توانمندساز؛ رویکردی نوین در توسعه جوامع محلی، فصلنامه برنامه‌ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای، ۷(۲۳)، ۸۷-۱۲۰.

DOI: 10.22054/urdp.2022.69232.1466

Urban and Regional Development Planning is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License...